

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ НЕЗБРОЙНОЇ СИЛИ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ TO THE QUESTION OF DEFINING NON-ARMED FORCE IN INTERNATIONAL LAW

Камінський І.І.,

*аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті акцентується на поширеному застосуванні у сучасних міжнародних відносинах незбройної сили. Випадки такого неправомірного застосування вимагають належної реакції міжнародного співтовариства. Це актуалізує потребу визначення незбройної сили, яке формувалось за допомогою структурного методу та методу від супротивного.

Ключові слова: міжнародне право, примус, сила, незбройна сила.

В статье акцентируется внимание на распространенном применении в современных международных отношениях невооруженной силы. Случаи такого неправомерного применения требуют надлежащей реакции международного сообщества. Это актуализирует необходимость определения невооруженной силы, которое формировалось при помощи структурного метода и метода от противного.

Ключевые слова: международное право, принуждение, сила, невооруженная сила.

The article focuses on the widespread use of non-armed force in modern international relations. Cases of such illegal use require appropriate response of the international community. This fact makes actual the need of defining non-armed force, which was formed by using both the structural method and the method by contradiction.

Key words: international law, coercion, force, non-armed force.

Постановка проблеми. Використання міжнародними акторами заходів примусу не є новелою у практиці міжнародних відносин. У глобалізаційну епоху ХХІ ст. такий примус може набувати різноманітних форм та стосуватися різних сфер. Хоча здійснення впливу одних держав на інші традиційно опосередковувалось застосуванням збройної сили, вже тривалий час змінюється власне контекст застосування сили. Так, здебільшого видається ефективнішим здійснення примусу за посередництвом незбройної сфери: через політико-дипломатичну, інформаційно-ідеологічну, фінансово-економічну, кібернетичну, культурну тощо. З огляду на те, що характер перерахованих заходів не пов'язаний із застосуванням зброї, силу, яка застосовується у таких площинах, логічно та доцільно іменувати незбройною.

Стан опрацювання. Спроби визначення незбройного примусу та дослідження окремих його видів були предметом наукових пошуків вітчизняних та закордонних фахівців: Р. Бакена, Д. Боуэта, А. Васюренка, М. Домба, М. Капітоненка, Б. Мерті, М. Мілоєвіча, М. Черноудової тощо. Незважаючи на зусилля вказаних авторів, питання визначення незбройної сили залишається несистематизованим у доктрині міжнародного права та потребує подальшого розроблення.

Метою статті є належна ідентифікація складових елементів незбройної сили задля подальшого формування дефініції цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, збройна сила може розглядатися як основний інструмент вирішення міжнародних спорів, незважаючи на численні імперативні міжнародно-правові заборони. На переконання А. Алркейбата, у міжнародному праві питання про застосування сили є надзвичайно заполітизованим, воно залишається проблематич-

ним і тлумачиться різними юристами неоднозначно. Незважаючи на категоричну заборону Статуту ООН (ч. 4 ст. 2), застосовуються силові дії з метою вирішення міждержавних спорів, хоч це і є порушенням основних принципів і норм міжнародного права [1, с. 65]. Іншими словами, навіть у ХХІ ст., як зазначає М. Мілоєвіч, збройна сила залишається одним з основних факторів, що впливають на взаємовідносини між державами в міжнародному житті [2, с. 583–584].

Тим не менш, концептуально неправильно уподібнювати силу, про яку йдеться у ч. 4 ст. 2 Статуту ООН (збройну силу), силі взагалі, адже ототожнення цих двох категорій має стереотипне підґрунтя. Цей факт М. Капітоненко пояснює тим, що в ситуації, коли система міжнародних відносин налаштована на високу вірогідність конфронтації, поняття сили природно ідентифікується з поняттям збройної сили [3, с. 89].

А. Васюренко також звертає увагу, що у ч. 4 ст. 2 використовується поняття «сила», а не «збройна сила». Проте, контекстуально проаналізувавши вказану норму, дослідниця впевнено стверджує, що така сила має бути обов'язково збройною, а психологічний або економічний тиск на державу не підпадає під регулювання ч. 4 ст. 2 [4, с. 46].

Інтенсивне застосування незбройних методів впливу спричинило їх активне відображення у програмних документах із питань безпеки та оборони багатьох держав, розробники яких намагаються на власний розсуд встановити механізм протидії такому застосуванню.

Так, в Оборонній доктрині Великобританії у редакції 2014 р. зазначається, що держава задля забезпечення власної безпеки використовує як жорстку силу, так і м'яку. Характерно, що, окрім військового тиску, використання жорсткої сили передбачає

застосування також економічного впливу. Основними складовими елементами м'якої сили названі культура та закордонна політика [5].

Німеччина у своїй Білій книзі від 2016 р. серед основних ризиків для державної безпеки визнає виклики, що походять із кібер- та інформаційного простору, загрози комунікаційним системам, лініям транспортування та енергозабезпечення тощо [6].

Чинна Воєнна доктрина України тенденцією формування та розвитку безпекового середовища у світі визнає зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби [7].

Здатність незбройних заходів бути інструментом ведення міжнародного конфлікту підтверджує також М. Черноудова. На її думку, видами міжнародного конфлікту за критерієм застосування збройної сили між сторонами є міжнародний збройний конфлікт та, відповідно, міжнародний незбройний конфлікт [8].

Отже, теорія та практика міждержавних відносин нашою хвилюють на висновок про широке використання членами глобалізованого суспільства незбройної сили. Встановлення ефективного міжнародно-правового режиму її застосування вимагає, перш за все, розкриття цієї категорії, тобто визначення її змісту.

Особливості незбройної сили як категорії пізнання дають змогу підійти до її визначення альтернативними шляхами: структурним (номенклатурним) і шляхом дослідження суміжних та протилежних понять.

За допомогою структурного підходу досліджуване явище (незбройна сила) розкривається через перерахування його елементів. Іншими словами, вже відомі види примусу, за яких не застосовується зброя, варто відносити до категорії «незбройна сила».

На думку П. Циганкова, нині спостерігається перехід від світу з переважанням класичних війн до світу, в якому превалюють економічні та технологічні конфлікти. У зв'язку з цим, роль дипломатії та стратегії стає менш значимою, ніж роль економіки та фінансів [9, с. 428]. Так, більшість держав у своїй міжнародній політиці схильні надавати перевагу застосуванню економічної сили як основному засобу зовнішнього впливу (ембарго, протиправне застосування антидемпінгових механізмів, квот на імпорт тощо), ніж використовувати з цією ж метою збройну силу.

У XXI ст. інформація виступає в ролі ключового компонента будь-яких видів соціальних зв'язків, внаслідок чого паралельно зростає масштаб та частота застосування інформаційно-психологічної сили, яка, окрім інформаційного потоку, передбачає використання різноманітних пропагандистських методів для психологічного впливу, наприклад, на населення потерпілої держави. Важливість такого виділення в рамках міжнародного права підкреслюється тим, що нерідко саме акти неправомірного застосування інформаційно-психологічної сили передували міжнародним збройним конфліктам (наприклад, принципи військової пропаганди, що широко застосо-

увались під час Першої світової війни, а також ідеологічно-пропагандистська діяльність Третього рейху).

Особливим видом незбройної сили, що є прямим наслідком глобального прогресу та розвитку, є кіберсила, застосування якої, зокрема неправомірне, завдає значної шкоди потерпілим державам. Наприклад, використання комп'ютерних мереж іншої держави або міждержавні DoS-атаки становлять порушення суверенної сфери потерпілої держави, що актуалізує з'ясування здатності міжнародного права реагувати на подібні акти.

Міждержавні конфлікти, що не пов'язані із застосуванням зброї, також можуть виникати в інших сферах – політико-дипломатичній, культурній тощо. Так, дипломатичні конфлікти можуть виражатись в обміні нот протесту, оголошенні дипломатичних представників персонами non grata тощо. Конфлікти у сфері культури визначаються, наприклад, конфронтаційними заходами окремих держав, пов'язаними з повною або частковою забороною поширення на своїй території літератури, музики, кіно, що походять із ворожої держави тощо.

Вбачається, під час використання структурного (номенклатурного) підходу до об'єму незбройної сили варто відносити так звану незбройну фізичну силу. Застосування такої може включати такі групи діянь: 1) нанесення фізичних травм (тілесні пошкодження, тортури, зґвалтування тощо) членами військового контингенту або місії громадянам країни перебування контингенту (місії). У такому разі шкода, завдана громадянам, прирівнюється до шкоди, завданій відповідній державі, внаслідок чого вона набуде статусу потерпілої; 2) міждержавне застосування фізичної сили, яке може проявлятися, наприклад, у забрудненні річки хімічними речовинами, які по ній потрапляють на територію іншої держави; підпал лісів у прикордонній зоні з умислом перенести вогнище на територію сусідньої держави тощо.

Таким чином, на цьому етапі дослідження під застосуванням незбройної сили варто розуміти здійснення впливу одним суб'єктом міжнародного права на іншого суб'єкта міжнародного права за посередництвом механізмів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних, кібернетичних, культурних, фізичних тощо), що виключають застосування будь-якої зброї.

Інший обраний метод визначення незбройної сили передбачає аналіз суміжних та протилежних понять (збройний конфлікт міжнародного характеру, агресія, санкції) з метою формування досліджуваної дефініції шляхом від супротивного.

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. тлумачать збройний конфлікт міжнародного характеру як збройний конфлікт між двома і більше державами, навіть якщо будь-яка з них не визнає стану війни [10] (класичні міждержавні війни); а також збройний конфлікт, в якому народи ведуть боротьбу проти колоніального панування, іноземної окупації та расистських режимів з метою здійснення свого права на самовизначення [11].

Іншими словами, міжнародний збройний конфлікт має місце, як нагадує Міжнародний трибунал по колишній Югославії, «завжди, коли в своїх відносинах держави вдаються до використання збройних сил» [12]. Такий висновок дає змогу сформулювати один із кваліфікуючих критеріїв збройних конфліктів міжнародного характеру: у них завжди використовується зброя. Звідси випливає, що ситуації, які міжнародно-правові документи та практика відносять до збройних конфліктів міжнародного характеру, не можуть бути актами застосування незбройної сили, як мінімум, через обов'язкову ознаку перших – застосування зброї та, відповідно, неможливість аплікації цієї ознаки до останніх.

Однак це не заперечує того, що незбройна сила може застосовуватись у рамках міжнародного збройного конфлікту. Водночас вона є відокремленим від нього явищем за кількома параметрами. Це підтверджується тим, що, наприклад, міждержавне застосування незбройної сили (навіть неправомірне) не формує міжнародний збройний конфлікт.

За легальним визначенням агресією визнається застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави або якимось іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Окрім того, у ст. 3 наводяться приклади агресивних дій [13].

З-поміж багатьох елементів дефініції важливим для співвідношення агресії та незбройної сили є, знову-таки, акцент на застосуванні саме збройної сили. І, хоча у резолюції підкреслюється, що наведений у ній перелік агресивних актів не є вичерпним, вбачається, що під час вирішення питання про кваліфікацію того чи іншого діяння як акту агресії ознака застосування збройної сили неодмінно братиметься до уваги.

Отже, як свідчать два наведені приклади, виведення дефініції незбройної сили від супротивного передбачає, перш за все, встановлення об'єму категорії «збройна сила» («зброя»). Очевидно, можна навести безліч подібних визначень, об'єм яких відрізнятиметься від мети, власне, такого визначення.

Нормативне визначення зброї, яке володіє найбільшою функціональністю та придатністю для його використання у процесі формування дефініції незбройної сили, міститься у проекті Договору про запобігання розміщення зброї в космічному просторі, застосування сили чи погрози силою щодо космічних об'єктів 2008 р. Так, за п. «с» ст. 1 термін «зброя в космічному просторі» означає будь-який пристрій, розміщений у космічному просторі, заснований на будь-якому фізичному принципі, спеціально створений або переобладнаний для знищення, пошкодження або порушення нормального функціонування об'єктів у космічному просторі, на Землі або в її повітряному просторі, а також для знищення населення, компонентів біосфери, важливих для існування людини, або для нанесення їм шкоди [14].

З огляду на порівнянню ширину наведеного визначення та наявність у ньому кваліфікуючих ознак зброї, вбачається, що його можна модифікувати з

метою формування міжнародно-правової дефініції незбройної сили. Грунтуючись на методі від супротивного, під незбройною силою варто розуміти здійснення впливу одним суб'єктом міжнародних відносин на іншого суб'єкта міжнародних відносин за посередництвом механізмів, дія яких не заснована на будь-якому фізичному принципі та які спеціально не створені або переобладнані з метою знищення, пошкодження чи порушення нормального функціонування будь-яких матеріальних об'єктів, а також знищення населення, компонентів біосфери або завдання їм шкоди.

Тобто незбройним є механізм:

1) дія якого не заснована на будь-якому фізичному принципі. Таким фізичним ефектом може бути, наприклад, механічна вібрація й удар, акустичні, термічні, світлові явища, радіоактивне та іонізуюче випромінювання тощо;

2) який спеціально не створений або переобладнаний із метою (а) знищення, пошкодження чи порушення нормального функціонування будь-яких матеріальних об'єктів, (б) знищення населення, (в) компонентів біосфери або (г) нанесення їм шкоди.

Ці два елементи визначення варто розглядати як кваліфікуючі критерії незбройної сили. Так, накладення ембарго на продукцію іншої країни відповідає обом зазначеним критеріям, тому буде визнаватися застосуванням незбройної (економічної) сили. Аналогічно, незбройною (інформаційно-психологічною) силою визнаватиметься поширення відомостей щодо насильницької зміни державного ладу чи розв'язання збройного конфлікту.

Проте виникає питання, чи дія механізмів, за посередництвом яких застосовується кіберсила (DOS-атаки, віруси, «хробаки» тощо), заснована на «будь-якому фізичному принципі» з метою включення або невключення її до категорії незбройної сили. Вбачається, що оскільки застосування кіберсили відбувається у віртуальному (цифровому) середовищі, дія фізичних принципів (або законів фізики) тут не поширюється, вони мають місце лише в об'єктивному світі. Саме тому акти застосування кіберсили також належать до категорії «незбройна сила».

Крім того, якщо порівняти із наведеними кваліфікуючими критеріями так звану незбройну фізичну силу, то очевидно, що обидві групи діянь такого застосування їм не відповідатимуть. Адже, і нанесення фізичних травм, і різноманітні забруднення чи підпали за своєю суттю є такими діяннями, які засновані на фізичній дії.

Споріднена з незбройною силою категорія міститься у ст. 41 Статуту ООН – «заходи, не пов'язані з використанням збройних сил». Такі заходи тут вживаються у контексті інструменту забезпечення виконання рішень Радбезу ООН і можуть включати «повне або часткове припинення економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів сполучення, а також розрив дипломатичних відносин» [15]. Традиційно, найбільш поширеним заходом, який вжи-

вається Радою Безпеки ООН з метою забезпечення виконання своїх рішень, є санкції.

Порівнюючи незбройну силу із санкціями, вбачається, що, наприклад, економічні санкції цілком можна кваліфікувати як застосування незбройної (економічної) сили. Варто акцентувати на тому, що економічні санкції (правомірні чи неправомірні) не є тотожними незбройній силі (правомірній чи неправомірній), а є лише її складовою частиною, тому що не будь-яка незбройна сила є санкціями, проте будь-які економічні санкції є незбройною силою.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати кілька висновків. По-перше, варто констатувати, що незбройна сила перетворилась на поширений засіб примусу, до якого ефективно вдаються як держави, так і недержавні актори. Подібна практика не дає змоги більше ігнорувати фактор незбройної сили як у площині міжнародної політики, так і у правовій сфері. Підтвердженням цього є відображення незбройних методів впливу у програмних документах із питань безпеки та оборони багатьох держав, наприклад, Великобританії, Німеччини, України тощо.

По-друге, очевидно, що виключно внутрішньо-державних заходів (наприклад, законодавчих) недостатньо для окреслення протиправних незбройних методів примусу та обмеження їх застосування. Тому питання визначення незбройної сили та подальше встановлення міжнародно-правової заборони її неправомірного застосування потребує свого включення до глобального порядку денного. У зв'язку з цим першим кроком є, власне, спроба окреслити предметні рамки незбройної сили.

По-третє, у процесі формування дефініції незбройної сили було використано два різних підходи (структурний та метод від супротивного), які дали змогу різнобічно описати зміст незбройної сили як об'єкта пізнання. Таким чином, незбройну силу треба розуміти як вплив одного суб'єкта міжнародних відносин на інший через механізми, дія яких не заснована на будь-якому фізичному принципі та які спеціально не створені або переобладнані з метою знищення, пошкодження чи порушення нормального функціонування будь-яких матеріальних об'єктів, а також знищення населення, компонентів біосфери або завдання їм шкоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алркейбат А. Застосування сили з погляду основних принципів міжнародного права / А. Алркейбат // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 64–69.
2. Milojevic M. Prohibition of Use of Force and Threats in International Relations / M. Milojevic // Facta Universitatis. Series: Law and Politics. – 2001. – Vol. 1. – № 5. – P. 581–604.
3. Капітоненко М. «Сила» в теорії міжнародних відносин: концептуальні парадокси / М. Капітоненко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 31–32. – С. 87–90.
4. Васюренко А. Співвідношення понять акту агресії та злочину агресії у сучасному міжнародному праві / А. Васюренко // Студентський юридичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 45–51.
5. Joint Doctrine Publication 0-01. UK Defence Doctrine (5th Edition), dated November 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/389755/20141208-JDP_0_01_Ed_5_UK_Defence_Doctrine.pdf.
6. The 2016 White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.new-york-un.diplo.de/contentblob/4847754/Daten/6718448/160713weibuchEN.pdf>.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.
8. Черноудова М. Правовые проблемы мирного урегулирования международных конфликтов в рамках международных организаций : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1228643>.
9. Цыганков П. Теория международных отношений: [Учеб. пособие] / П. Цыганков. – М.: Гардарики, 2003. – 590 с.
10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
12. Prosecutor v. Tadic (ICTY Case No. IT-94-1), Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 October 1995. – Paragraph 70.
13. General Assembly Resolution A/RES/29/3314 (1974) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/a29r3314.htm>.
14. Договор о предотвращении размещения оружия в космическом пространстве, применения силы или угрозы силой в отношении космических объектов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mid.ru/obsie-voprosy-mezhdunarodnoj-bezopasnosti-i-kontrola-nad-vooruzheniami/-/asset_publisher/6sN03cZTYZOC/content/id/3490_82.
15. Статут Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.